

SHARQ SIYOSATI

Abdurauf Fitrat

Bir kun qon tengizlarida botg'an, tamug' o'tlarida ko'milgan Sharq bir kun tinchlik va taraqqiy beshigi edi. Bu kun oyoqlar taginda ezilgan Sharq bir kun madaniyatning yo'lboshchisi, bilim va hunarning o'chog'i edi. Ovro'pa dunyosi vahshat va bilmaslik cho'llarida obdirab[2] shovqin-toshqig'! yurar ekan, Sharq dunyosi butun insoniyat olamini saodat va tinchlik o'choqlarig'a erishdurmak uchun ish ko'rub turar edi. Ovro'pa(da) bir mahalla oqsoqolliq'i yo'q ekan, Sharqning «ko'zquchinos», «barahma», «iso», «zardusht» va Muhammadlari butun odam o'g'ullarini bir nuqtada to'plab to'g'ri va bilgili yo'lg'a kirguzmak uchun tirishar edilar. Chinlilar yozish uchun qog'oz yasag'anda ovro'palilar o'ng-so'l qo'llarini bir-biridan ayira olmas edilar. Zamon buzg'unlaridan qutulub tarix dunyosida qolg'an Xitoy madaniyatining izlari bu kun dahi ovro'palilarni hayron qilmoqdadir. Bu kun tiriklikning har yog'indan qarag'anda taraqqiy va saodatning so'ng bosqichini bosib o'tgan ovro'palilar orasinda Hindustonda bo'lib o'tgan madaniyat zamonlarini ko'rmagani uchun qayg'urg'an bilg'uchilar bordir. Ovro'palilar din va kiliso[3] taassublarig'a berilib, bilmaslikning eng teran chuqurlarig'a tushg'an chog'da arablar, musulmonlar, Yunon, Eron va Hindustonda ko'mulub qolg'an madaniyatni tirguzdilar. Hind va Yunonda unutilib qolg'an bilim, hunar, hikmat va falsafani bir o'runda to'pladilar. Andalus, Misr(ni) biror madaniyat maktabi, taraqqiy o'chog'i, bilim beshigi qildilar. Bag'dodda - arab san'atchilari soat yasab, Ovrupag'a yubarg'anda Parisning[4] u palladag'i angellari[5] «bu quti ichida shayton»lar bor deb soatni tashlab qochg'an edilar. Bugungi madaniyat va mag'rur Ovrupaning shaharlarida qam tinchlik va osoyish yo'q ekan, Bag'doddan Turkistong'acha tinch va osuda bormoq mumkin edi. Musulmon madaniyatining egalari yolg'uz o'zlarining emas, butun boshariyat dunyosining tinchlik, taraqqiy va saodati uchun tirishar edilar. Unlar hozirg'i madaniy yirtg'uchilar[6] kabi o'zlaridan bo'lmag'an millatlarni hayvon sanamas edilar. To'g'ridurkim, musulmonlar dahi boshqa millatlarg'a qarshu urush ochdilar: to'g'ridurkim, musulmonlar dahi boshqalarning o'lkalarini olurg'a tirishdilar va oldilar, lekin unlarning jahongirliqlari bu kungi madaniy Ovro'paning jahongirliq'i kabi olingan o'lkalarning uluslarini talamoq, ezmak, yiqitmoq uchun emas, unlarni yanglish yo'ldan qaytarmoq, unlarning orasinda kirib «haq» deya topilgan o'z fikrlarini unlarga qabul etdirmak, butun dunyo ulusini «haq» va «haqiqat» tegrasinda to'pdamoq uchun edi. «Baytulmuqaddas»ni, Misrni, Andalusni, Istanbulni olg'an musulmon huqumatlarining u yerlardagi xalqqa bergan huquqlari, qolg'an rivoyatlari tarix betlaridan o'churilmaqdadir. Arab boshliqlari bir o'lkani olg'anda u yerdag'i ulusning tinchligini saqlamoq uchun biroz qo'shun qo'yar va shul qo'shunning chiqimlari uchun biroz solug' olar edilar. Biroq yovning yurushig'a chidamasdan shul o'lkani tashlab chiqmoqchi bo'lg'anda ulus oqsoqollarini chaqurub «biz bu solug' oqchalarini tinchligingizni saqlamoq uchun sizdan olg'an edik. Bundan keyin tinchligingizni saqlay olmaymiz, shuning uchun bu oqchalarigiz bizg'a haromdir» deb olg'an solug'larini qaytarib ketar edilar. Afriqog'a kirgan musulmonlar Amriqo va Afriqoni bosqon madaniy ovrupalilardak yerli xalqni bitirmak uchun tirishmadilar.

Unlarga madaniyat berdilar. Amriqog'a qo'noq bo'lub kirgan Ovrupa madaniylari Amriqo yerli xalqini bitirayozdilar, buni bilmagan yo'qdir. Afriqoni bosib olgan Ovrupa jahongirlari u yerdagi qora xalqni o'lat kabi o'ldurub turalar. Holbuki, musulmonlar Afriqoning Jazoyir, Tunis, Fas[7] kabi o'runlarini olg'ach, u yerlarni taraqqiy etdurdilar, xalqini tinchlanturdilar, unlar I dan buyuk odamlar yetushdirdilar. Sharq o'zining tarixi, siyosati, hunari, insofi, adolati, axloqi va xidmatu e'tiborlari bilan uncha yuksalmish, u qadar taraqqiy etmish edikim, tasavvuri ham bizning miyalarimizga sig'maydur. Sharq madaniy yirtg'uchi emas edi. Sharq boshqalarning xalqlarini olmas edi. Sharq bashariyatning yuksalishi uchun tirishar edi. Sharq madaniyat o'chog'i, insof beshigi, axloq maktabi, bilim madrasasi edi. Biz, sharqlilar, bashariyatga qilgan xidmatlarimiz uchun bu kungi qonli Ovrupaga qarshi yaxshig'ina maxtana olurmiz. Biz, sharqlilar, madaniyat yo'linda tutdigimiz xidmatlarda davom etganda bukun bashariyat dunyosini ko'b yuksak mavqe'larda ko'rmak mumkin edi. Negakim, Sharq bilim, hunar yo'linda Ovrupa jahongirlaridek o'rtoq qoni ichmak va orqadosh uyin talamoq uchun emas, insonlik dunyosini yuksaltirmoq uchun tirishar edi. Yozuqlar, esizlarkim, Sharq o'z yo'linda davom eta olmadi, madaniyat tarixining eng buyuk va eng tugal qoidataridan biri shudir: bir ulus tirikchiligining har to'g'risinda yuksalib, taraqqiy qilib tinchlansa, biror yoqda kuchliroq biron biri ko'rinmasa, o'lkasi kengayib, oqchasi ko'paysa, ul ulusning bora-bora axloqi buzulur, totlig'i yo'ldan chiqqa boshlar. Biz, sharqlilar, dahi tinchlik va rohat so'nginda buzulib qoldiq, yo'ldan ozdik, ezgu tilaklarimizni unuta boshladik. Bilim va hunardan yuz qaytardik, birlik va axloqdan ayrilduk, oqchaga berildik, oqchaga sotilduk, shuning so'ngida Xitoy, Turk, Fors, Arab va Hind mamlakatlaridan har biri o'z qo'nug'i bilan, o'z navbati bilan tinchlik va taraqqiy bosqichlaridan qulliq, yo'qsulliq chuqurlariga yumalab tusha boshladilar. Sharqning butun ishlari ongsiz beklar, tushunchasiz xonlar, miyasiz mullalar, bilimsiz eshonlarning qo'lig'a o'tdi. Bunlar Sharqning butun tuzuk va intizomini buzub yubordilar. Xonlar o'z qorinlarini to'ydirmoq uchun xalqni bir-biri bilan urushdirdilar, mamlakatning jonli va muhim o'runlarini sotdilar, mullalar o'z istavlariga «din» otini toqib bozorg'a chiqardilar, din, tangri, payg'ambar, uchmox va tamug' orqali Sharq xalqini talay boshladilar. Sharqning taraqqiy yo'li ko'muldi. Saodat va tinchlik eshiklari bog'landi, saodatning eng yuksak tepasiga chiqqan Sharq yo'qsulliqning eng teran chuquriga tushdi. Sharqning Xitoyi, Eroni, Turoni, Arabiston bilan Hindustoni barisi bir turtki o't bilan, bilmaslik va g'aflat o'ti bilan yonib bitdi. Sharq g'aflat va bilimsizlik tamug'lariga yumalab yotaturgan chog'da Ovrupa ko'zi uyqusidan yangigina tura(r) edi. Ovrupalilar uzun va zararli g'aflat uyqusidan uyg'ongach, och qolg'an yirtg'uchilar kabi Sharq ustiga otildilar. Dunyoning eng yog'li bir bo'lagi bo'lgan Sharq yirtg'uchi hayvonlar orasinda qolg'an semiz, lekin kuchsiz bir qo'y holatini oldi. Ovrupa yirtg'uchilari Sharqning har yonindan soldurdilar. Tish, tirnoqlariga ilingan yerlarini yirtib, uzub olaberdilar. Boyaqish Sharq o'z jonini qutqarg'ali ko'b tirishdi, tebrandi, qichqirdi, dodladi, yugurdi, hamla qildi, qochdi, qo'rqutdi, yalindi, esiga kelgan har yo'lg'a kirib ko'rdi. Biror osug'[8], biror unum, biror foyda ko'ra olmadi, nega-kim, unga oxsum[9] bo'lg'an yirtg'uchilarning kuchlari ko'b, tishtirnoklari o'tkir edi. Anglizlar Hindustonni yutdilar, Misrni bosdilar. Adanga kelib Arabistong'a qo'l uzatdilar. Rus imperialistlari Qafqasiyoni taladilar, Turkistonga kirib, Xitoy, Afg'onga, Eronga ko'z tikdilar. Fransozlar Tunis bilan Jazoyirni g'asb etib, Falastinga yukundilar. O'zining ibtidoiyligi bilan tinchgina yashab turg'an boyaqish Afriqo qit'asi Ovrupa jahongirlari orasinda bo'lindi. Bu olish-berishlarning hech biri urushsiz bo'lmadi. Ovrupaning och «qirg'iy»lari o'zlarining bilimsiz, johil dehqonlarining boshlariga no'xtalar[10] solib Sharqga tortdilar,

unlar biror narsani onglamasdan Sharqdag'i ishchi va dehqonlar uzra soldurdilar, unlarning yozug'siz tinchgina yotg'an orqadoshlarini urdilar, o'ldurdilar, taladilar, talatdilar. Sharqning yozig'siz kishilarini o'z boylarig'a qul qilib berdilar. Ovrupaning ishchi va dehqonlari bu olish-berishdan nima qozondilar? Bitmas yaralar, tuganmas qayg'ular, boshqa hech yo'q...! Ovrupa jahongirlarining Sharq sari yurishlari boshqalarning qonini to'kub o'z qursoqlarini to'ldirmoq, o'zgalarning uyini yondurub, o'z qozonlarini qaynatmoq uchun edi. Lekin unlar tilaklarini ulusg'a bildirmas edilar. «Sharq xalqi vahshiydir, ularni madaniylashdurmak uchun borarmiz», «Sharq xalqi bilimsizdir, unlarig'a bilim tarqatmoq uchun borarmiz», «Sharq xalqini xoch buyruqlarig'a[u] bo'ysundirmak uchun borarmiz», deb o'z ishchi va dehqonlarini aldab, bizim ustimizga yuborur edilar. Unlar bu yolg'on bahona va so'zlarni yolg'uz o'z askarlari orasinda emas, biz sharqlilarg'a ham uyalmasdan aytib turalar: «Siz, sharqlilarg'a madaniyat yo'qdir, sizlar ibtidoiy vahshiy kishilar erursiz, sizni isloh etmak, tartib bermak, o'qutmak, madaniylashdurmak keraqdir, bu ish bizning (ya'ni Ovrupaning) vazifalarimizdir. Yer yuzining eng obdon bo'lagi bo'lg'an Sharqni ishga solmoq, bashariyat dunyosining eng katta yig'ini bo'lg'an sharqlilarni vahshatdan qutqarmoq bizga farzdir. Mana shuning uchun biz (ovrupalilar) Sharqg'a keldik. Sharq hukumatlarining bir qismini oldik va qolg'an qismini ham olmoqchi bo'lub turamiz» deyarlar. Bu so'zlarning Sharq to'g'risindag'i bir qismi to'g'ridir. Voqean, bilimsiz qolmishdir, Sharq Ovrupag'a qarag'anda ko'pdan-ko'p orqada qolmishdir. Lekin Ovrupaning Sharqqa madaniyat berishi yolg'ondir. Ovrupa jahongirlari Sharkdan olg'an mamlakatlarda taraqqiy va madaniyat degan narsani qat'ian ko'rguzmadilar, ko'rguzmakka tirishmadilar. Ovrupaning bizga beradigan narsalari belgilidir: safohat, axloqsizlik, qumor va sharobxo'rlik. Sharqning din va odatlarig'a qat'ian to'g'ri kelmagan fohishaxonalarni o'lkamizda Ovrupa jahongirlari ochdilar. Butun bashariyat hayotig'a, maishatig'a, ishiga rahnalarni solg'uchi sharob do'konlari yurtimizg'a shul Ovrupa boylari «himmati» bilan quruldi. «Faranga»[12] degan qo'rqunch kasal Sharqg'a Ovrupa jahongirlarining bosqinlari bilan keldi. Xulosa: Ovrupa jahongirlari Sharqg'a bugungacha axloqsizlik va buzuvchilikdan boshqa bir narsa bermadilar.

Sharqg'a madaniyat maktablari, insoniyat madrasalari ocharmiz deb kelgan Ovrupa jahongirlari fohishaxona va mayxonadan boshqa bir narsa ochmadilar. Ajabo, Ovrupa jahongirlari bu ishlarini bilibmi qildilar, bilmasdanmi qildilar? Albatta, bilib qildilar, jo'rttaga qildilar. Unlarning tilaklari bizg'a madaniyat berib, bizda maorif tarqatish, bizni taraqqiy etdurmak emas, turli fohishaxonalar, mayxonalar ochib, bizning axloqimizni buzmoq, bizning sog'lig'imizni xarob etmak va urug'imizni qurutub, bizni ishdan chiqarmoq va o'z qo'llarig'a muhtoj qilib qo'ymoqdir. Unlar Sharqxalqini butun yo'q qilib, Sharqni o'zlariga moya[13] qilmoqchi erurlar: Ovrupa jahongirlarining bir «kulguli» va «yo'q etur» siyosatlari Sharqning musulmon dunyosining har yog'inda bir turligina joriydir. Angliz boylari Hinduston xalqini bitirmak uchun qanday tadbirlar ko'rib, qaysi yo'llar bilan ketsalar, fransuzlar Jazoyir va Tunis xalqini bitirmak uchun shulgina tadbirlarni ko'rib, shulgina yo'llar bilan ketalar.

Ovrupa jahongirlari Sharqqa tutkan siyosat yo'llari shunlardir: Sharqning axloqini buzmoq, ko'nglini diniy va milliy muqaddasatidan[14] sovutmoq, sharqlilar orasinda ayriliq va yovliq

solib bir-birlarig'a qilich chekdurmak, sharqlini ishsiz, yalqov, och va yalang'och qilib o'zlarig'a qul etib olmoq, yuvosh-yuvosh sharqlining qo'lindan yer va qimmatli narsalarini yuz turli hiylalar bilan tortib olmoq, Sharq xalqini turli yo'llar bilan sekin-sekin yo'q qilmoq...! Angliz va fransuz jahongirlari tomonidan Xitoy, Hind va Misrda ochilgan fohishaxona va mayxonalar, yuborilgan po'plar va missionerlar, ochilgan maktablar, barisi shuning uchundir. Rusiya Nikolay hukumati bizning Turkistonimizda ham shul tadbirlarini ko'rmadimi?

Ovrupa jahongirlari dunyoning eng yomon zulmini qilaturub, o'zlarini odil va insonparvar aytdilar. Qani, ko'raylik-chi, bunlar bizning musulmon va Sharq dunyosig'a qanday adolat qonunlari tutub, qanday insoniyatparvarona ishlar qilg'anlar? Ovrupa jahongirlarining qoidalari, buyuk qursoqlilari, Sharqdan ko'b yer olg'anlari angliz hukumatidir. Sharqning oltun xazinalari bo'lg'an Hinduston qit'alari anglizlar jahongirining qo'lidadir. Lekin bu hokimlik adolat qonunlarig'a muvofiq tenglik negizlariga qarab ko'ruilmagan. Bu qarov qonli hokimlikning asosi zulm va insofsizliqdir. Hindustonning egalari bo'lg'an yerli xalq bilan qo'noq bo'lub kelgan ikki-uch qadsiz angliz orasinda tenglik yo'kdir. Hindustonda yerlilar uchun boshqa, anglizlar uchun boshqa mahkamalar bor. Yerlilar uchun ayri zindonlar, anglizlar uchun ayri turmalar bor. Anglizlar uchun yasalgan mahkama, turmalar qonunli, adolatli, hafz sihatig'a[15] muvofiq va tinch yasalgan. Yerlilar uchun qurulg'an mahkama va zindonlar esa tartibsiz, buzuq, zolimxona, qorong'u va qo'rqunch bir shaklda qurulg'an. Yerlilar uchun tuzangan «jazo» qonunlari anglizlar uchun tuzulgan qonunlardan ko'p farqlidir. Bir pichoq ko'tarib yurgan, bir angliz itiga tosh otgan, bir tovuq o'g'irlagan bir yerli tutulsa, necha oylik qorong'u va kirli turmag'a buyuruladir. Bir hindlini o'ldurgan, bir bonkani urgan anglizga esa eng qulay, eng kichkina bir jazo beriladir yoxud avf etiladir. Hindustonda bir angliz itiga tosh otib, olti oy zindonga buyurilgan yerli ko'bdir, lekin yuz hindlini o'ldurub, qonun yoninda mas'ul bo'lg'an bir angliz topilmaydir. Angliz jahongirlarining Hindustondag'i pilonlari Hinduston xalqini oqchasiz, yap-yalang'och qo'yub halok etmaqdir. Angliz hukumati Hindustondan yilda 4 yuz ellik milyo'n so'm oladir. Ovro'paning siyosati qonunlarig'a qarag'anda har o'lkadan hukumat xazinasig'a kirgan oqchaning shul o'lkaning obodlig'i va taraqqiysi uchun sarf bo'lishi lozimdir. Angliz hukumati shul oqchadan milyo'ng'acha so'mini Hinduston maorifi yo'linda sarf qiladir. U ham Hindustondag'i angliz bolalarini o'qutmoq uchundir. Ikki yuz milyo'n so'mini Hind angliz bo'yunturug'i ostinda saqlag'uchi Hind askariyga sarf qilib, qolg'anin o'z qopchug'iga tiqadir. Shuncha oqchadan Hinduston xalqi uchun bir chaqaliq foydoye yo'qdir. Har yili Hinduston xalqining yuzdan uchitasi ochliqdan o'lub ketadir. O'zlarini insoniyat oshig'i atagan angliz jahongirlari bunga kulubgina qaramokdan boshqa ish ko'ra olmadilar. Unlarning Hindustonda qozonishi kunda yigirma so'm, hindliniki kunda bir so'mdir. Buning sababi nimadir? Anglizning qo'lini buncha ochib, hindlining qo'lini bir-birila bog'lag'an kimdir? Bir hindlini bir anglizcha ishlamaqdan man' qilg'an quvvat qaysi quvvatdur. Shubha yo'qkim, angliz hukumatidir. Angliz jahongirlarining Misrda yurutg'an siyosatlari Hinddag'i siyosatlarindan yaxshiroq emasdir.

O'zlarini dunyoning eng madaniy, eng insofli va insonparvar deb topilgan Faransiya jahongirlarinint zulmlarini ko'rgan kishi anglizlarga rahmat aytmadan tura olmaydir. Qirq-

ellik yildan beri usmonli hukumatidan tortib oldig'i Tunis va Jazoyir musulmonlarig'a qaraylik, unlarning hollarini ko'z oldina keturaylik. Faransiyaning jahongir hukumati o'zining butun ma'murlari bilan Tunis, Jazoyir musulmonlarini yo'q qilmoq uchun ont ichganga o'xshaydir. Hurriyat, musovot[16] va huquqi basharning beshigi bo'lg'an Faransiyaning qonunlari Jazoyir bilan Tunis kuniga solmagan, Tunis va Jazoyir havosinda tiriklik qilib yurgan musulmonlar hurriyat va insoniyat homiysi bo'lg'an - faransuzlarning bog'langan qo'llari va bo'g'ozlangan tutqunlari erurlar. Faransiyaning eng yaqin bir qishlog'inda solingan maktabining izi ham Tunisning eng katta bir shahrinda topilmaydir. Faransiyaning eng ahmoq bir bolasiga berilgan so'z erki (so'z hurriyati) - Jazoyirning eng ulug' bir faylasufig'a ham berilmaydir.

Tunis, Jazoyir musulmonlarig'a «hurriyat», «huquq», «adolat» degan anqo qushlari qo'lg'a solmaylar. Faransiyaning ma'murlari va yuzboshilari Tunic va Jazoyirga kelganda ilon kabi og'uli, shaytondek yovuz, somonday yengil, «Qorung'a» o'xshash boy bo'lub qolarlar. Tunis va Jazoyir xalqining nomuslari bilan o'ynab, jonlari bilan tijorat qilib turarlar. Tunisning ekin yerlari musulmonlaridan butun olunub faransuz boylarig'a berilgan, yerli xalqning qo'linda ekin yeri sira qolmag'an, barisini faransuz boylari aldab-suldab, qo'rqutib, urib olg'anlar.

Bu kun butun Tunis ekinchilari faransuzning eng qadsiz xidmatchilari bo'lub ishlaylar. Faransuzlarning butun fikrlari Tunis va Jazoyir musulmonlarini ish qilib yo'qotmoq va unlarning yerlariga ega bo'lmoqdir. Ovrupa jahongirlari bir millatni yo'q qilmoq uchun hammadan burun u millatning milliy va diniy axloqini buzalar. Undan keyin milliy tilini churutalar. Faransuzlar Jazoyir o'lkasinda bu yovuz fikrlarini biroz yuruta olmishlar. Bundan olti yil burun Tunis va Jazoyirg'a sayohat uchun borg'ani misrli bir yozg'uchi o'z sayohatnomasinda shul so'zlarni yozadir[17]: «Faransiya buzuvlig'i Jazoyirning kentlarinda uncha ta'sir qilmag'an bo'lsa ham, shahar kishilariga xo'b yomon ta'sir etgan. Milliy axlokdarin, dan asar yo'q, milliy tillari yo'qola yozg'an, Jazoyir xalqining bir bo'lagi o'z tillarini sira bilmaylar. Faransuzcha gapuralar, bir bo'lagi bilsalar ham, tugal bilmaylar. Gapursalar so'zlarining yarimi arabcha, yarimi faransuzcha bo'lub chiqadir. Yana shu misrli sayyoh aytadir: «Bir yag'inchoqlariga[18] bordim. Yag'inchoqda hozir bo'lg'an kishilarning barisi arab edi. Biroq so'ylashlari faransuzcha bo'lar edi. Tanishlarimdan biriga aytdimkim: mana shul majlisda biroz gapirsam bo'lurmi?

Tanishim: Qaysi tilda gapurasan?

Men: Arabcha.

Tanishim: Bunlar birortasi ham arabchani onglamaydir.

Men: Bunlar arab emaslarmi?

Tanishim: Arab, lekin o'z tillarini unutganlar...!

Mana shul soʻzlarning har biri faransuzlarning tub tilaklarini yaxshigʻina bildiradir.

Ovrupalilar, ayniqsa, faransuz va inglizlarning tilaklari bizni bitirmaqdir. Biz unlargʻa qancha doʻst boʻlsak, qancha yaxshilik qilsak, oʻz jonimizni yoʻllarinda qurbon etsak, yana boʻlmas, unlar bizga yaxshi koʻz bilan qaramaslar, bizni bitirmak fikrini tashlamaslar, niyatikim, umumiy urushning birinchi yillarinda Tunis musulmonlari Faransiya hukumatigʻa murojaat qildilar: «Qancha askar istasangiz berarmiz, hammamiz urush maydonlarigʻa borib yovlaringiz bilan urusharmiz, jonimiz va molimiz bilan sizga koʻmakchi boʻlamiz. Siz ham bizga oʻz faransuzlaringizga berilgan huquqni beringiz! Bizga oʻgay koʻzi bilan qaramangiz, Faransiyada yurutulgan adolat qonunlarini bizning oʻlkada ham yuritingiz, deylar. Faransiya hukumati qabul etmadi.

Hindustonlilar ham shul urushda inglizdargʻa qancha xidmat qildilar, qonlarini ingliz foydasi yoʻlida suvdek toʻkdilar. Hind musulmonlari oʻzlarining xalifalari boʻlgʻan Turkiyaga hujum etdilar, Dardoniya[19] yoninda qancha dindoshlarini shahid etdilar. Ingliz hukumati yolgʻuzgʻina shul hind oqchasi va shul hind qoʻshuni[20] bilan Olmoniya va Turkiyani yenga bildi. Urush bitgandan keyin ingliz hukumati shul jonkuyar hindlilarga qarab: «sizning koʻmagingiz bilan shuncha ish boʻldi, mana bu haqni oling, siz manim doʻstlarimsiz» deydimi? Albatta, yoʻq...! Bu kun hind xalqining uyi yana shul ingliz toʻpi bilan yiqilib yotar, bu kun hind ulusining boshi yana shul ingliz qilichi bilan kesilib turadir.

Shul besh yillik uruedda Eron hukumati ingliz yoʻldoshlarigʻa koʻb yaxshilik qildi. Dindoshlari boʻlgʻan turklarga qoʻshilmadi, qoʻshilgʻan qabilalargʻa «yogʻiy» deb qaradi, yov muomalasi qildi. Ingliz qoʻshinigʻa yoʻl berdi. Urush bitgach, malʼun inglizlar unga xoʻppokda[21] bermadilar. Eron vakilini sulh majlisiga kirgazmadilarkim, Eron istiqlolini qabul etmadilar demakdir. Eron shohini Loʻndiraga chaqirdilar. Shoh Loʻndiraga borib, ehtimolkim, ingliz kuchi ostinda Eron istiqlolining oʻlum qogʻozinda qoʻl qoʻyub kelar.

Rusiya imperatoʻrlik hukumatining bizga qilgʻan zulmlari inglizning Hindustonda qilgʻan zulmlaridan qolishmas edi.

Ovrupa jahongirlarining buncha haqsizliqlari, bunday yovuzliqlari yolgʻuz musulmon dunyosigʻa emas, butun Sharqgʻa qarshi edi. Necha yuz yildan beri chet yoqgʻa chekilgan «och qornim, tinch qulogʻim» deb oʻturgʻan siyosat dunyosining hech bir ishiga qatnashmagan Chin xalqining dagʻi rohati shul Ovrupa jahongirlari tomonidan buzuldi. Bundan qirq-ellik yil burun Jopoʻniyo xalqi ham shul Ovrupa jahongirlari tomonidan ezilib tura edi.

Ovrupa jahongirlari Sharqdan, to'g'ridan-to'g'ri o'z qo'llariga o'tkan o'lkalarigagina bu zulm va bu insofsizliklarni qilmadilar. Bu kungacha qo'llariga o'tmagan o'z boshli, mustaqil Sharq davlatlarini ham ezdilar, taladilar. Angliz, faransuz jahongirlarining Turkiya o'lkasida qilgan ishlari davlatlar huquqiga, insof va adolat qonuniga butun muxolifdir. Bukun har eronlining yuragini ochib ko'rganlar angliz xanjari bilan ochilgan ko'b yaralarni ko'rarlar. Turkiyaning toshlar va kesaklaridan har birini ko'tarib qaraganlar Ovrupa qilichi bilan to'kulgan qon tomchilariga uchrarlar. Turkiyaning dohiliy ishlariga qo'l uzatmoq, Turkiyaning taraqqiy yo'lini bog'lamoq, Turkiya hukumatining e'tiborini yo'q qilmoq ovrupalilarga o'yinchoq bo'lub qolg'an edi. Mustaqil, betaraf va sulhchi bo'lg'an boyaqish Eron o'lkasi Angliz va Rusiya jahongirlarining oqchalari bilan hozirlangan ixtilol[22] va isyonlar va o'z boshli bo'lg'an bu hukumatning dohiliy ishlariga qo'l uzatmoqqa kimsaning, «boshqa bir davlatning» haqi yo'qdir. Lekin, bu qonun Sharqdavlatlariga yurutulmaydir. Ovrupaning eng qadsiz va eng soyig'siz[23] kichkina bir hukumati bo'lg'an Qorabog' hukumati Sharqni qadrli hukumati bo'lg'an Turkiyaning doxiliy ishlariga qotisha, qo'l uzota edi. Ovrupaning insofi, madaniy davlatlari uning bu ishiga kulubgina qaray edilar. Tunis va Jazoyirda musulmonlarni soyimligi va muqaddas shayxlari xonaqoh ichidan tortilib, dor yog'ochiga osiddilar. Turkiyaga tobe' bo'lg'an «Qarib»[24] otasindagi musulmonlarning yozug'siz bolalari ona qorindan chiqaturub o'tga solindilar, mustaqil bir Sharq davlati bo'lg'an Eronning buyuk mujtahid[25]lari Rusiya va Angliz ko'nsullarining tilaklari bilan dorg'a osildilar. Nikolay hukumati zamonida rus qo'shini Imom Ali Rizoning[26] sharafina to'pga tutdilar, anglizlar butun musulmon dunyosining muqaddas imomi bo'lg'an Hazrat Alining ravzasiga[27] to'p otdilar, insofli va madaniy (!) Ovrupa davlatlaridan birortasi ham tovush chiqarmadi. Lekin Turkiyada bir armanining burnidan yolg'ondan qon chiqq'anda Istanbul sohili Ovrupa urush kemalaridan to'lar edi. Bu madaniy yirtg'uchilar Istanbulni olib vahshiy musulmonlarni (!) u yerdan quvmoqchi bo'lar edilar. Buncha zulm, buncha insofsizlik va buncha vahshiylikdan Ovrupa jahongirlarining tilaklari o'lkalari olinmay qolg'an Sharq davlatlarini ham biturmak, butun Sharq yerlarini olib Sharq xalqini qul qilmoq edi. Bu ish Ovrupa jahongirlariga bir oz qiyin tushdi. Sharq hukumatlarini biturmak, Sharq o'lkalarini bosmoq qulay edi, biroq olingan o'lkalarni o'zaro bo'lushtirish qiyin edi. Qaysi moyli bo'lagini kim olar edi, suyaksiz ta'mli o'runlari kimga tegar edi. Ovrupa jahongirlarini ko'brak tushundirgan narsa mana shul ulashmoq edi.

Ovrupa jahongirlari shul mas'alani esga olgach, ishlari qiyinlashdi. Moyli bir kesim et ustiga yig'ilgan och itlar kabi bir-biriga qarashlari o'zgardi, ko'zlari qotisha boshladi, har biri o'zgasiga otilmoq, uni ezmak yetadi. Sharqning eng yog'li qismlari bo'lg'an Misr va Hinduston angliz qo'lida edi. Shuning uchun boshqa jahongir davlatlar shunga ko'z tikdilar. Har birlari shul moyli kesimlarni angliz tirnok darindan tortib olarga tirishdilar. Rusiyaning Turkistonni olishi, Faransiyaning Misrga istiqloq tilovlari, Olmoniyaning Turkiyaga yaxshiliklari barchasi shul «Hind uchun kurash» degan mas'aladan chiqq'an edi. Yo'qsa, Faransiyaning Misr musulmonlariga do'stligi Olmoniyaning Turkiyaga do'stligi kabi yolg'on va bo'sh edi. «Hind uchun kurash» degan mas'ala bora-bora ulg'aydi, «Sharq uchun kurash» shaklini oldi. Ovrupa jahongirlarining har biri butun Sharqqa hokim bo'lmoq uchun o'zgasining ko'zini chiqarmoqchi edi. «Sharq» degan bu go'zal sevgili xonimni butun o'ziniki qilib olmoq uchun

eng tirishgan davlat Rusiya imperatoʻrligʻi edi. Rusiya jahongirlari Qafqas va Turkistonni olgʻandan keyin Hinduston sari ikki yoʻl hozirlagʻan edilar: «Istanbul va Misr orqali Hinduston», «Afgʻoniston yo Eron orqali Hinduston». Anglizlar Rusiya jahongirlarining bu tushunchalarini onglagʻan edilar, Shuning uchun bor kuchlari bilan Afgʻon, Eron, Buxoro, Turkiya hukumatlarining oʻz boshlilik (istiqlol)larini saqlashga tirishdilar, biroq Rusiyaning kuchi kundan-kun koʻpaya boshladi. Rusiya shul holgʻa keldikim, bu kun-erta Hindustonga yurush qilarini har kim sezdi, Hindustonni anglizlardan tortib olarigʻa har kim ishondi. Bu «balo»dan qutulmoq uchun anglizlarga birgina yoʻl qolgʻan edi: ishqilib, Rusiyaning boshiga bir tayoq urmoq. Anglizning shayton siyosati uchun bu ish qiyin tushmadi. Anglizlar Jopoʻniyoga yondoshdilar. Jopoʻniyoni Rusiya uzra soldilar. Rusiya jahongirlari tegishli tayoqni Jopoʻniyodan yeb, sulh qilgʻandan keyin angliz bilan onglashmoq va kelishmakning kerakligini bildilar. Anglizlar bilan soʻylashib onglashdilar, mushohadalar yasadilar.

Ovrupa jahongirlari bir yoʻla bir-birlari bilan yov boʻlub, bir-birila urusha berganda buning soʻnggi oʻzlari uchun yaxshi tushmas edi. Shuning uchun baʼzilari oʻzaro soʻylashib kelishdilar, uyushmalar yasadilar. Rusiya, Angliz, Faransiya davlatlari birlashib «ilashgan uch davlat» («eʼtilofi musallas» davlatlari) boʻldilar. Olmoniyo, Italiya, Avstriya-Mojoriston davlatlari birlashib «uyushgan bir davlat» («ittifoqi musallas» davlatlari) yasadilar. Bu davlatlar soʻzdagina umumiy sulhni saqlamoq, umumiy urushning yoʻlini bogʻlamoq uchun yasalgʻan boʻlsalar ham haqiqatda buyuk va sankarsiz bu urush uchun tayyorlik koʻrub tura edilar. Bu ikki «davlatlar toʻdasi» («hayʼati duvaliya»)-dan har bir topqon boyliklaridan koʻbragini urush yaroqlari tayyorlamoq yoʻlinda hormay, tinmay sarf qilar edilar. Bilim va hunarning koʻmagi bilan shahar singari kemalar, tomugʻ koʻrinishli toʻplar, togʻ gavdali uchgʻuclar yasab tura edilar. Bunlarning barisi dunyoning taraqqiysi uchun emas, kuchsizlarni ezmak uchun, Sharqni yutmoq uchun edi. Boyaqish Sharqning yutulmagʻan davlatlari oʻzlari uchun eng osigʻli yoʻl deb shuni topdilar, Ovrupada bir-birigʻa qarshi yasalgʻan shu ikki toʻdani orasindagʻi dushmanliqdan foydalanib, oʻz borliqlarini saqlasunlar. Bir kun angliz va yoʻldoshlarigʻa yodbordilar, bir kun Olmoniya va oʻrtoqlarigʻa yalindilar. Shul ish bilan hurlikli, qorongʻular orasinda oʻz borliqlarini saqlay oldilar. Sharq va Gʻarb ishlari shul yoʻllarda yurub kelaturgʻanda 1914 da Saroy oʻramlaridan birinda «serb» yigitining toʻpponchasidan bir uchqun chiqib butun dunyo yongʻiniga sabab boʻldi. Butun Ovrupa jahongirlari orasinda ochilgan bu qonli urush Sharq mazlumlariga koʻb yaxshi fursat beradi, Sharqning qutulish soati kelgan edi. Sharqning bunda vazifasi katta-kichik, musulmon, majus demasdan birlashmak: bir-birining qonini ichib turgan Ovrupa yirtgʻuchilari qarshisidan bir kuch va bir qoʻl boʻlub chiqmoq edi. Bilimsiz qolgʻan Sharq bu toʻgʻri yoʻlni koʻra olmadi. Bu fursatni ham qochirmas. Sharqli yaxshilikni unutmas. Sharqli sizdan bir yaxshilik koʻrgandan keyin sizga tirsak koʻrsatmas. Sharqda sarmoyaga eʼtibor bilan ovroʻpa darajasinda kapitalizmchilik yoʻqdir. Sharq Uluslari koʻbchilik eʼtibor bilan ekinchi va ishchi erurlar. Sharq ekinchilari orasinda rus alpovutlari yangligʻ egalari topilmaydir. Shuning uchun Sharq uygʻongach, sutsiolizm asoslaridan qattigʻ suratda bosh tortmas. Toʻgʻrisini aytgʻanda Rusiya xukumati Sharq bilan kelishmak va ittifoq etmakka majburdir.

Kutubxona.com dan alınmıştır